

atha vibhūti-yogo nāma daśamo'dhyāyaḥ

(śrīmad-rāmānujācārya-kṛta-bhāṣyam)

bhakti-yogaḥ sa-parikara uktaḥ | idānīm bhakty-utpattaye tad-vivṛddhaye ca bhagavato
niraṅkuśaiśvaryādi-kalyāṇa-guṇa-gaṇānantaḥ, kṛtsnasya jagatas tac-charīratayā tad-
ātmakatvena tat-pravartyatvaḥ ca prapañcyate --

bhūya eva mahā-bāho śṛṇu me paramaḥ vacaḥ |
yat te'haṁ prīyamāṇāya vakṣyāmi hita-kāmyayā ||1||

mama mātmyam śrutvā prīyamāṇāya te mad-bhakty-utpatti-vivṛddhi-rūpa-hita-kāmanāya
bhūyo man-mātmya-prapañca-viṣayam eva paramaḥ vaco yad vakṣyāmi tad avahita-manāḥ
śṛṇu ||10.1||

--o)0(o--

na me viduḥ sura-gaṇāḥ prabhavaḥ na maharṣayaḥ |
aham ādir hi devānāṁ maharṣiṇāṁ ca sarvaśaḥ ||2||

sura-gaṇā maharṣayaś cātīndriyārtha-darsīno'dhikatara-jñānā api me prabhavaḥ prabhāvaḥ
na viduḥ, mama nāma-karma-svarūpa-svabhāvādikaḥ na jānanti | yatas teṣāṁ devānāṁ
maharṣiṇāṁ ca sarvaśo'ham ādiḥ, teṣāṁ svarūpasya jñāna-śakty-ādeś cāham evādiḥ | teṣāṁ
devatva-devarṣitvādi-hetu-bhūta-puṇyānugūṇaḥ mayā dattaḥ jñānaḥ parimitaḥ, atas te
parimita-jñānā mat-svarūpakādikaḥ yathāvan na jānanti ||10.2||

--o)0(o--

tad etad devādy-acintya-svarūpa-yāthātmya-viṣaya-jñānaḥ bhakty-utpatti-virodhi-pāpa-
vimocanopāyam āha —

yo mām ajam anādim ca vetti loka-maheśvaram |
asānmūḍhaḥ sa martyeṣu sarva-pāpaiḥ pramucyate ||3||

na jāyate ity ajah | anena vikāri-dravyād acetanāt tat-saṁsṛṣṭat saṁsāri-cetanāc ca
visajātyatvam uktam | saṁsāri-cetanasya hi karma-kṛtācit-saṁsargo janma | anādim ity anena
padena ādimato'jān muktātmano visajātyatvam uktam | muktātmano hy ajatvam ādimat,
tasya heya-sambandhasya pūrva-vṛttatvāt tad-arhatā asti, ato'nādim ity anena tad-anarhatayā
tat-pratyanīkatocyate | [niravadyam](#) [ŚvetU 6.19] ity-ādi-śrutya ca |

evam heya-sambandha-pratyanīka-svarūpatayā tad-anarhaṁ mām loka-maheśvaram
lokeśvarāṇāṁ apīśvaram martyeṣu asānmūḍho yo vetti | itara-sajātyatayaikikṛtya mohah

saṁmohas tad-rahito'saṁmūḍhaḥ sa mad-bhakty-utpatti-virodhibhiḥ sarvaiḥ pāpaiḥ
pramucyate |

etad uktam bhavati — loke manuṣyāṇāṁ rājā itara-manuṣya-sājīṭayaḥ, kenacit karmaṇā tad-
ādhipatyam prāptaḥ | tathā devānāṁ adhipatir api | tathā brahmāṇḍādhipatir apītara-saṁsāri-
sajātīyaḥ | tasyāpi bhāvanā-trayāntargatatvāt | **yo brahmāṇam vidadhāti** [ŚvetU 6.18] iti **śruteś**
ca | tathānye'pi ye kecanānimādy-aīsvaryam prāptāḥ | ayam tu loka-maheśvaraḥ — kārya-
kāraṇāvasthād acetanād baddhān muktāc ca cetanād īsitavyāt sarvasmāt nikhila-heya-
pratyanīkānavadhikāṭīśayāsaṁkhyeya-kalyāṇaika-tānatayā niyamaṇaika-sva-svabhāvatayā ca
visajātīya iti, itara-sajātīyāmoha-rahito yo māṁ vetti sa sarvaiḥ pāpaiḥ pramucyate iti ||10.3||

--o)0(o--

evam sva-svabhāvānusandhānena bhakty-utpatti-virodhi-pāpa-nirasaṇam virodhi-nirasaṇād
evārthato bhakty-utpattim ca pratipādyam svaiśvarya-sva-kalyāṇa-guṇa-gaṇa-
prapañcānusandhānena bhakti-vṛddhi-prakāram āha —

buddhir jñānam asaṁmohaḥ kṣamā satyam damaḥ śamaḥ |
sukham duḥkham bhavo'bhāvo bhayam cābhayam eva ca ||4||
ahiṁsā samatā tuṣṭis tapo dānam yaśo'yaśaḥ |
bhavanti bhāvā bhūtānām matta eva pṛthag-vidhāḥ ||5||

buddhir manaso nirūpaṇa-sāmarthyam, jñānam cid-acid-vastu-viśeṣa-viśayaḥ niścayaḥ |
asaṁmohaḥ pūrva-grhītād rajatāder visajātīye śuktikādi-vastuni sajātīyatā-buddhi-nivṛttiḥ |
kṣamā mano-vikāra-hetau saty apy avikṛta-manastvam | satyam yathā-dṛṣṭa-viśayam bhūta-
hita-rūpaṁ vacanam, tad-anugūṇā mano-vṛttiḥ ihābhipretā,

mano-vṛtti-prakaraṇāt | damo bāhyakaraṇānām anarthaviśayebhyo niyamanam |
śamo'ntaḥkaraṇasya tathā niyamanam | sukham ātmānukūlanubhavaḥ | duḥkham
pratikūlanubhavaḥ | bhavo bhavanam | anukūlanubhava hetuḥ manaso bhavanam |
abhāvaḥ pratikūlanubhava hetuko manaso'vasādaḥ | bhayam āgāmino duḥkhasya
hetudarśanaṁ duḥkham, tannivṛttir abhayam | ahiṁsā paraduḥkhāhetutvam | samatā
ātmani suhṛtsu vipakṣeṣu cārthānarthayoḥ samamatitvam | tuṣṭiḥ sarveṣv ātmasu dṛṣṭoṣu
toṣasvabhāvatvam | tapaḥ śīstrīyo bhogaśaṁkocarūpaḥ kāyakleśaḥ | dānam
svakīyabhogyānām parasmai pratipādanam | yaśo guṇavattāprathā, ayaśaḥ nairguṇyaprathā,
kītryakītryanugūṇamano-vṛttiviśeṣau tathā uktau, mano-vṛttiprakaraṇāt | tapodāne ca tathā |
emādyāḥ sarveṣāṁ bhūtānām bhāvāḥ pravṛttinivṛttihetavo mano-vṛttayo matta eva mat-
saṁkalpāyattā bhavanti ||10.4 -- 10.5||

--o)0(o--

sarvasya bhūta-jātasya srṣṭi-sthityoḥ pravartayitāraś ca mat-saṁkalpāyatta-pravṛttaya ity
āha —

maharṣayaḥ sapta pūrve catvāro manavas tathā |

mad-bhāvā mānasā jātā yeṣām loka imāḥ prajāḥ ||6||

pūrve sapta maharṣayo'tīta-manvantare ye bhṛgv-ādayaḥ sapta maharṣayo nitya-sṛṣṭi-pravartanāya brahmaṇo manasaḥ sambhavāḥ nitya-sthiti-pravartanāya ye ca sāvarṇikā nāma catvāro manavaḥ sthitā, yeṣām saṁtāna-maye loka jātā imāḥ sarvāḥ prajāḥ, pratikṣaṇam āpralayād apatyānām utpādakāḥ pālakāś ca bhavanti, te bhṛgv-ādayo manavaś ca mad-bhāvāḥ, mama yo bhāvaḥ sa eva yeṣām bhāvas te mad-bhāvāḥ, man-mate sthitāḥ mat-saṁkalpānuvartina ity arthaḥ ||10.6||

--o)0(o--

etām vibhūtim yogam ca mama yo vetti tattvataḥ |
so'vikampena yogena yujyate nātra saṁśayaḥ ||7||

vibhūtir aiśvaryam | etām sarvasya mad-āyattotpatti-sthiti-pravṛtti-rūpām vibhūtim mama heya-pratyanika-kalyāṇa-guṇa-rūpām yogam ca yas tattvato vetti, so'vikampenāprakampena bhakti-yogena yujyate, nātra saṁśayaḥ | mad-vibhūti-viśayam kalyāṇa-guṇa-viśayam ca jñānam bhakti-yoga-varadhanam iti svayam eva drakṣyasīty abhiprāyaḥ ||10.7||

--o)0(o--

vibhūti-jñāna-vipāka-rūpām bhakti-vṛddhim darśayati —

aham sarvasya prabhavo mattaḥ sarvaṁ pravartate |
iti matvā bhajante mām budhā bhāva-samanvitāḥ ||8||

aham sarvasya vicitra-cid-acit-prapañcasya prabhava utpatti-kāraṇam | sarvaṁ matta eva pravartate | itīdam mama svābhāvikaṁ niraṅkuśaiśvaryaṁ sauśīlya-saundarya-vātsalyādi-kalyāṇa-guṇa-gaṇa-yogam ca matvā budhā jñānino bhāva-samanvitāḥ mām sarva-kalyāṇa-guṇānvitam bhajante | bhāvo mano-vṛtti-viśeṣaḥ, mayi sprhayālavo mām bhajanta ity arthaḥ ||10.8||

--o)0(o--

katham —

mac-cittā mad-gata-prāṇā bodhayantaḥ parasparam |
kathayantaś ca mām nityam tuṣyanti ca ramanti ca ||9||

mac-cittā mayi niviṣṭa-manasaḥ, mad-gata-prāṇāḥ mad-gata-jīvitāḥ mayā vinā ātma-dhāraṇam alabhamānā ity arthaḥ | svaiḥ svair anubhūtān madiyān guṇān parasparam bodhayantaḥ, madiyāni divyāni ramaṇīyāni karmāṇi ca kathayantas tuṣyanti ca ramanti ca | vaktāras tad-vacanenānanya-prayojanena tuṣyanti, śrotāraś ca tac-chravaṇenānavadhikātiśaya-priyeṇa ramante ||10.9||

--o)0(o--

teṣām satata-yuktānām bhajatām prīti-pūrvakam |
dadāmi buddhi-yogaṃ taṃ yena mām upayānti te ||10||

teṣām satata-yuktānām mayi satata-yogaṃ āśaṃsamānānām mām bhajamānānām ahaṃ tam
eva buddhi-yogaṃ vipāka-daśāpannam prīti-pūrvakam dadāmi yena te mām upayānti ||10.10||

--o)0(o--

kiṃ ca —

teṣām evānukampārtham ahaṃ ajñāna-jaṃ tamaḥ |
nāśayāmy ātma-bhāva-stho jñāna-dīpena bhāsvatā ||11||

teṣām evānugrahārtham ahaṃ ātma-bhāva-sthas teṣām mano-vṛttau viṣayatayāvasthito
madiyān kalyāṇa-guṇa-gaṇāṃś cāviṣkurvan mad-viṣaya-jñānākhyena bhāsvatā dīpena jñāna-
virodhi-prācīna-karma-rūpājñāna-jaṃ mad-vyatirikta-pūrvābhyasta-viṣaya-prāvaṇya-rūpaṃ
tamo nāśayāmi ||10.11||

--o)0(o--

evam sakaletara-visajātīyaṃ bhagavad-asādhāraṇaṃ sṛṇvatām niratiśayānanda-janakaṃ
kalyāṇa-guṇa-gaṇa-yogaṃ tadaśvarya-vitatiṃ ca śrutvā tad-vistāraṃ śrotu-kāmo'rjuna
uvāca —

paraṃ brahma paraṃ dhāma pavitraṃ paramaṃ bhavān |
puruṣaṃ śāsvataṃ divyaṃ ādi-devaṃ ajaṃ vibhum ||12||
āhus tvāṃ ṛṣayaḥ sarve devarṣir nāradaś tathā |
asito devalo vyāsaḥ svayaṃ caiva bravīṣi me ||13||

paraṃ brahma paraṃ dhāma paramaṃ pavitraṃ iti yaṃ **śrutayo** vadanti sa hi bhavān | **yato vā
imāni bhūtāni jāyante, yena jātāni jīvanti, yat prayanty abhisamviśanti, tad vijijñāśasva tad
brahmeti** [TaittU 3.1], **brahma vid āpnoti param** [TaittU 2.1], **sa yo ha vai tat-paramaṃ
brahma veda brahmaiva bhavati** [MuṇḍU 3.2.9] iti |

tathā paraṃ dhāma | dhāma-śabdo jyotir-vacanaḥ paraṃ jyotiḥ – **atha yad atah paro divyo
jyotir dīpyate** [ChāU 3.13.7], **paraṃ jyotir upasāmpadya svena rūpeṇābhiniṣpadyate** [ChāU
8.12.2], **tad devā jyotiṣāṃ jyotiḥ** [BAU 4.4.16] iti |

tathā ca paramaṃ pavitraṃ paramaṃ pāvanaṃ smartur aśeṣa-kalmaṣāśleṣa-karaṃ vināśa-
karaṃ ca | **yathā puṣkara-palāśa āpo na śliṣyanta evam evaṃ-vidi pāpaṃ karma na śliṣyate**
[ChāU 4.14.3] **tad yatheṣikātūlam agnau protaṃ pradūyetaivaṃ hāsya sarve pāpmānaḥ
pradūyante** [ChāU 5.24.3] |

nārāyaṇaḥ paraṁ brahma tattvaṁ nārāyaṇaḥ paraḥ |
nārāyaṇaḥ paraṁ jyotir ātmā nārāyaṇaḥ paraḥ || [MahāNāU 9.4] iti hi śrutayo vadanti |

ṛṣayaś ca sarve parāvaratattvayāthātmyavidas tvām eva śāsvataṁ divyaṁ puruṣaṁ ādi-devam
ajam vibhum āhuḥ | tathaiva devarṣiḥ nārado'sito devalo vyāsaś ca |

eṣa nārāyaṇaḥ śrīmān kṣīrārṇava-niketaṇaḥ |
nāga-paryaṅkam utsṛjya hy āgato mathurām purīm ||
puṇyā dvāravatī tatra yatrāste madhusūdanaḥ |
sākṣād devaḥ purāṇo'sau sa hi dharmāḥ sanātanaḥ ||
ye ca veda-vido viprā ce cādhyātma-vido janāḥ |
te vadanti mahātmānaṁ kṛṣṇaṁ dharmāṁ sanātanaṁ ||
pavitrāṇāṁ hi govindaḥ pavitraṁ paraṁ ucyate |
puṇyānāṁ api puṇyo'sau maṅgalānāṁ ca maṅgalaṁ ||
trailokyē puṇḍārikākṣo deva-devaḥ sanātanaḥ |
āste harir acintayātmā tatraiva madhusūdanaḥ || [Mbh 3.88.24-28]

tathā yatra nārāyaṇo devaḥ paramātmā sanātanaḥ |
tatra kṛtsnaṁ jagat pārtha tīrthānyāyatāni ca ||
tat puṇyaṁ tat paraṁ brahma tat tīrthaṁ tat tapo-vanam |
tatra devarṣayaḥ siddhāḥ sarve caiva tapo-dhanāḥ ||
ādi-devo mahā-yogī yatrāste madhusūdanaḥ |
puṇyānāṁ api tat puṇyaṁ mābhūt te saṁśayo'va vai || [Mbh 3.90.28-32]

kṛṣṇa eva hi lokānāṁ utpattir api cāpyayaḥ |
kṛṣṇasya hi kṛte bhūtam idaṁ viśvaṁ carācaram || [Mbh 2.38.23] iti |

tathā svayam eva bravīṣi ca –

bhūmir āpo'nalo vāyuḥ khaṁ mano buddhir eva ca |
ahaṁkāra itiyāṁ me bhinnā prakṛtir aṣṭadhā || [7.4] ity-ādinā,

ahaṁ sarvasya prabhavo mattaḥ sarvaṁ pravartate [10.8] ity-antena ||10.12 -- 10.13||

--o)0(o--

sarvam etad ṛtaṁ manye yan māṁ vadasi keśava |
na hi te bhagavan vyaktiṁ vidur devā na dānavāḥ ||14||

ataḥ sarvam etad yathāvasthita-vastu-kathanaṁ manye na praśaṁsādy-abhiprāyam | yad māṁ
praty ananya-sādhāraṇam anavadhikātiśayaṁ svābhāvikaṁ tavāiśvaryaṁ kalyāṇa-guṇa-
gaṇānantyaṁ ca vadasi | ato bhagavan niratiśaya-jñāna-śakti-balaiśvarya-vīrya-tejasāṁ nidhe
te vyaktiṁ vyajana-prakāraṁ na hi parimita-jñānā devā dānavāś ca viduḥ ||10.14||

--o)0(o--

svayam evātmanātmānam vettha tvam puruṣottama |
bhūta-bhāvana bhūteśa deva-deva jagatpate ||15||

he puruṣottama ātmanā ātmānam tvam svayam eva svenaiva jñānena vettha | bhūta-bhāvana sarveṣām bhūtānām utpādayitaḥ | bhūteśa sarveṣām bhūtānām niyantaḥ | deva-deva daivatānām api parama-daivata, yathā manuṣya-mṛga-pakṣi-sarīṣpādīn saundarya-sauśīlyādi-kalyāṇa-guṇa-gaṇaiḥ daivatāny atītya vartante tathā tāni sarvāṇi daivatāny api tais taiḥ guṇair atītya vartamāna, jagat-pate jagat-svāmin ||10.15||

--o)0(o--

vaktum arhasy aśeṣeṇa divyā hy ātma-vibhūtayaḥ |
yābhir vibhūtibhir lokān imāms tvam vyāpya tiṣṭhasi ||16||

divyās tvad-asādhāraṇyo vibhūtayo yās tās tvam evāśeṣeṇa vaktum arhasi tvam eva vyañjayety arthaḥ | yābhir anantābhir vibhūtibhir yair niyamana-viśeṣair yukta imān lokān tvam niyanṭṛtvena vyāpya tiṣṭhasi ||10.16||

--o)0(o--

kim-arthaṁ tat-prakāśanam ? ity apekṣāyām āha —

katham vidyām aham yogiṁs tvām sadā paricintayan |
keṣu keṣu ca bhāveṣu cintyo'si bhagavan mayā ||17||

aham yogī bhakti-yoga-niṣṭhaḥ san bhaktyā tvām sadā paricintayan cintayitum pravṛttaś cintaniyam tvām paripūrṇaiśvarya-ādī-kalyāṇa-guṇa-gaṇam katham vidyām ? pūrvokta-buddhi-jñānādi-bhāva-vyatirikteṣv anukteṣu keṣu keṣu ca bhāveṣu mayā niyanṭṛtvena cintyo'si ? ||10.17||

--o)0(o--

vistareṇātmano yogam vibhūtiṁ ca janārdana |
bhūyaḥ kathaya tṛptir hi śṛṇvato nāsti me'mṛtam ||18||

aham sarvasya prabhavo mattaḥ sarvaṁ pravartate [Gītā 10.8] iti saṁkṣepeṇoktam tava sraṣṭṛtvādi-yogam vibhūtiṁ niyamanam ca bhūyo vistareṇa kathaya | tvayocyamānam tvan-māhātmyāmṛtam śṛṇvato me tṛptir nāsti hi | mamātṛptis tvayaiva viditety abhiprāyaḥ ||10.18||

--o)0(o--

śrī-bhagavān uvāca —

hanta te kathayiṣyāmi divyā hy ātma-vibhūtayaḥ |

prādhānyataḥ kuru-śreṣṭha nāsty anto vistarasya me ||19||

he kuru-śreṣṭha madīyāḥ kalyāṇīṛ vibhūtiḥ prādhānyatas te kathayisyāmi | prādhānya-śabdenotkarṣo vivakṣitaḥ | [purodhasām ca mukhyam mām](#) [10.24] iti hi vakṣyate | jagaty utkrṣṭaḥ kāścana vibhūtīṛ vakṣyāmi, vistareṇa vaktum śrotum ca na śakyate, tāsām ānanyāt | vibhūtīṛvām nāma niyāmyatvam, sarveṣām bhūtānām buddhy-ādayaḥ pṛthag-vidhā bhāvā matta eva bhavantīty uktvā [etām vibhūtiṛm yogam ca mama yo vetti tattvataḥ](#) [10.7] iti pratipādanāt | tathā tatra yoga-śabda-nirdiṣṭam sraṣṭṛtvādikam vibhūti-śabda-nirdiṣṭam tat-pravartyatvam iti yuktam | punaś ca –

[aham sarvasya prabhavo mattaḥ sarvam pravartate |](#)
[iti matvā bhajante mām budhā bhāvasamanvitāḥ ||](#) [Gītā 10.8] ity uktam ||10.19||

--o)0(o--

tatra sarva-bhūtānām pravartana-rūpaṁ niyamanam ātmatayā avasthāya itīmam artham yoga-śabda-nirdiṣṭam sarvasya sraṣṭṛtvam pālayitṛtvam samhartṛtvam ceti suspaṣṭam āha —

[aham ātmā guḍākeśa sarva-bhūtāśaya-sthitaḥ |](#)
[aham ādiś ca madhyam ca bhūtānām anta eva ca ||20||](#)

sarveṣām bhūtānām mama śarīra-bhūtānām āśaye hṛdaye'ham ātmatayāvasthitaḥ | ātmā hi nāma śarīrasya sarvātmanādhāro niyantā šeṣi ca | tathā vakṣyate — [sarvasya cāham hṛdi sanniviṣṭe mattaḥ smṛtir jñānam apohanam ca](#) [15.15],

[īśvaraḥ sarva-bhūtānām hṛddeśo'ṛjuna tiṣṭhati |](#)
[bhrāmayan sarva-bhūtāni yantrārūḍhāni māyayā ||](#) [18.61] iti |

[śrūyate](#) ca — [yaḥ sarveṣu bhūteṣu tiṣṭhan sarvebhyo bhūtebhyo'ntaro yam sarvaṇi bhūtāni na viduḥ | yasya sarvaṇi bhūtāni śarīram | yaḥ sarvaṇi bhūtāny antaro yamayati | eṣa ta ātmāntaryāmy amṛtaḥ](#) [BAU 3.7.15] iti, [ya ātmani tiṣṭhann ātmano'ntaro yam ātmā na veda yasyātmā śarīram ya ātmānam antaro yamayati sa ta ātmāntaryāmy amṛtaḥ](#) [ŚatBr 14.5.30] iti ca | evam sarva-bhūtānām ātmatayāvasthito'ham teṣām ādir madhyam cāntaś ca | teṣām utpatti-sthiti-pralaya-hetur ity arthaḥ ||10.20||

--o)0(o--

evam bhagavataḥ sva-vibhūti-bhūteṣu sarveṣv ātmatayāvasthānam tat-tac-chabda-sāmānādhikarāṇya-nirdeśa-hetum pratipādyā vibhūti-višeṣām sāmānādhikarāṇyena vyapadiśati | bhagavaty ātmatayāvasthite hi sarve śabdās tasminn eva paryavasyanti | yathā devo manuṣyaḥ pakṣi vṛkṣa ity ādayaḥ śabdāḥ śarīraṇi pratipādayantas tat tad ātmani paryavasyanti | tathā bhagavatas tat-tad-ātmatayāvasthānam eva tat-tac-chabda-sāmānādhikarāṇya-nibandhanam, iti vibhūty-upasamhāre vakṣyati — [na tad asti vinā yat syān mayā bhūtam carācaram](#) [Gītā 10.39] iti sarveṣām svenāvinā-bhāva-vacanāt | avinā-bhāvaś caniyāmyatayeti [mattaḥ sarvam pravartate](#) [Gītā 10.8] ity upakramoditam |

ādityānām aham viṣṇur jyotiṣām ravir aṁsumān |
marīcir marutām asmi nakṣatrāṇām aham śaśī ||21||

dvādaśa-saṁkhyā-saṁkhyātānām ādityānām dvādaśo ya utkrṣṭe viṣṇur nāmādityaḥ so'ham |
jyotiṣām jagati prakāśakānām yo'rṁsumān ravir āditya-gaṇaḥ so'ham | marutām utkrṣṭe
marīcir yaḥ so'ham asmi | nakṣatrāṇām aham śaśī | neyaṁ nirdhāraṇe ṣaṣṭhī | bhūtānām asmi
cetanetivat nakṣatrāṇām patir yaś candraḥ so'ham asmi ||10.21||

--o)0(o--

vedānām sāma-vedo'smi devānām asmi vāsavaḥ |
indriyāṇām manaś cāsmi bhūtānām asmi cetanā ||22||

vedānām ṛg-yajuḥ-sāmātharvaṇām ya utkrṣṭaḥ sāma-vedaḥ so'ham devānām indro'ham asmi |
ekādaśānām indriyāṇām yad utkrṣṭam mana indriyam tad aham asmi | iyam api na nirdhāraṇe
— bhūtānām cetanāvatām yā cetanā sā aham asmi ||10.22||

--o)0(o--

rudrāṇām śaṁkaraś cāsmi vitteśo yakṣa-rakṣasām |
vasūnām pāvakaścāsmi meruḥ śikhariṇām aham ||23||

rudrāṇām ekādaśānām śaṁkaro'ham asmi | yakṣa-rakṣasām vaiśravaṇo'ham, vasūnām aṣṭanām
pāvako'ham | śikhariṇām śikhara-śobhinām parvatānām madhye merur aham ||10.23||

--o)0(o--

purodhasām ca mukhyaṁ mām viddhi pārtha bṛhaspatim |
senānīnām aham skandaḥ sarasām asmi sāgaraḥ ||24||

purodhasām utkrṣṭe bṛhaspatir yaḥ so'ham asmi | senātīnām senāpatīnām skando'ham asmi,
sarasām sāgaro'ham asmi ||10.24||

--o)0(o--

maharṣiṇām bhṛgur aham girām asmy ekam akṣaram |
yajñānām japa-yajño'smi sthāvarāṇām himālayaḥ ||25||

maharṣiṇām marīcy-ādinām bhṛgur aham | arthābhidhāyinaḥ śabdā giraḥ, tāsām ekam
akṣaram praṇavo'ham asmi | yajñānām utkrṣṭo japa-yajño'smi, parvata-mātrāṇām himavān
aham ||10.25||

--o)0(o--

āsvatthaḥ sarva-vṛkṣāṇām devarṣiṇām ca nāradaḥ |
gandharvāṇām citrarathaḥ siddhānām kapilo muniḥ ||26||

sarva-vṛkṣāṇām madhye pūjyo'śvattha evāham | devarṣiṇām madhye parama-vaiṣṇavo
nārado'ham asmi | gandharvāṇām deva-gāyakānām madhye citraratho'smi | siddhānām yoga-
niṣṭhānām paramopāsyah kapilo'ham ||10.26||

--o)0(o--

uccaiḥśravasam āsvānām viddhi mām amṛtodbhavam |
airāvataṁ gajendrāṇām narāṇām ca narādhipam ||27||

sarveṣām āsvānām madhye'mṛta-mathanodbhavam uccaiḥśravasaṁ mām viddhi |
gajendrāṇām sarveṣām madhye'mṛta-mathanodbhavam airāvataṁ mām viddhi |
amṛtodbhavam ity airāvatasyāpi viśeṣaṇam | narāṇām madhye rājānaṁ mām viddhi ||10.27||

--o)0(o--

āyudhānām ahaṁ vajraṁ dhenūnām asmi kāma-dhuk |
prajanaś cāsmi kandarpaḥ sarpāṇām asmi vāsukiḥ ||28||

āyudhānām madhye vajraṁ tad aham | dhenūnām havir dughānām madhye kāma-dhuk,
divyā surabhiḥ | prajanaḥ janana-hetuḥ kandarpaś cāham asmi | sarpāḥ eka-śirasas teṣām
madhye vāsukir asmi ||10.28||

--o)0(o--

anantaś cāsmi nāgānām varuṇo yādasām aham |
pitṛṇām aryamā cāsmi yamaḥ saṁyamatām aham ||29||

nāgā bahu-śirasaḥ, yādāmsi jala-vāsinaḥ, teṣām varuṇo'ham | atrāpi na nirdhāraṇe ṣaṣṭhī,
daṇḍāyatām vaivasvato'ham ||10.29||

--o)0(o--

prahlādaś cāsmi daityānām kālaḥ kalayatām aham |
mṛgāṇām ca mṛgendro'haṁ vainateyaś ca pakṣiṇām ||30||

anartha-prepsutayā gaṇayatām madhye kālaḥ mṛtyur aham ||10.30||

--o)0(o--

pavanaḥ pavatām asmi rāmaḥ śastra-bhṛtām aham |
jhaṣāṇām makaraś cāsmi srotasām asmi jāhnavī ||31||

pavatām gamana-svabhāvānām pavano’ham | śāstra-bhṛtām rāmo’ham | śāstra-bhṛttvam atra vibhūtiḥ, arhāntarābhāvāt | ādityādayas ca kṣetra-jñā ātmatvenāvasthitasya bhagavataḥ śārīratayā dharma-bhūtā iti śāstra-bhṛtva-sthānīyāḥ ||10.31||

--o)0(o--

**sargāṇām ādir antas ca madhyaṁ caivāham arjuna |
adhyātma-vidyā vidyānām vadaḥ pravadatām aham ||32||**

sṛjyanta iti sargāḥ, teṣām ādiḥ kāraṇam | sarvadā sṛjyamānānām sarveṣām prāṇinām tatra tatra sraṣṭāro’ham evety arthaḥ | tathāntaḥ sarvadā saṁhriyamānānām tatra tatra saṁhartāro’py aham eva | tathā ca madhyaṁ pālanam sarvadā pālyamānānām pālayitāras cāham evety arthaḥ | śreyaḥ-sādhana-bhūtānām vidyānām madhye parama-niḥśreyasa-sādhana-bhūtā adhyātma-vidyāham asmi | jalpa-vitaṇḍādi kurvātām tattva-nirṇayāya pravṛtto vādo yaḥ so’ham ||10.32||

--o)0(o--

**akṣarāṇām akāro’smi dvandvaḥ sāmāsikasya ca |
aham evākṣayaḥ kālo dhātāham viśvato-mukhaḥ ||33||**

akṣarāṇām madhye a-kāro vai sarvā vāk [Ai.Pū. 3.6] iti śruti-siddhaḥ, sarva-varṇānām prakṛtir a-kāro’ham | sāmāsikaḥ samāsa-samūhaḥ | tasya madhye dvandva-samāso’ham | sa hy ubhaya-padārtha-pradhānatvenotkrṣṭaḥ | kalā-muhūrtādi-mayo’kṣayaḥ kālo’ham eva | sarvasya sraṣṭa hiraṇyagarbhas caturmukho’ham ||10.33||

--o)0(o--

**mṛtyuḥ sarva-haras cāham udbhavaś ca bhaviṣyatām |
kīrtiḥ śrīr vāk ca nārīṇām smṛtir medhā dhṛtiḥ kṣamā ||34||**

sarva-prāṇa-haro mṛtyuś cāham | utpatsyamānānām udbhavākhyam karma cāham, nārīṇām śrīr aham kīrtiś cāham vāk cāham smṛtiś cāham medhā cāham dhṛtiś cāham kṣamā cāham ||10.34||

--o)0(o--

**bṛhat-sāma tathā sāmnām gāyatrī chandasām aham |
māsānām mārḡasīrṣo’ham ṛtūnām kusumākaraḥ ||35||**

sāmnām bṛhat-sāmāham | chandasām gāyatrīm aham | ṛtūnām kusumākaro vasantaḥ ||10.35||

--o)0(o--

dyūtam chalayatām asmi tejas tejasvinām aham |

jayo'smi vyavasāyo'smi sattvaṁ sattvavatām aham ||36||

chalaṁ kurvatām chalāspadeṣv akṣādi-lakṣaṇam dyūtam aham | jetṛṇām jayo'smi |
vyavasāyinām vyavasāyo'smi | sattvatām sattvaṁ mahā-manastvam ||10.36||

--o)0(o--

vṛṣṇinām vāsudevo'smi pāṇḍavānām dhananjayaḥ |
muninām apy aham vyāsaḥ kavīnām uśanā kavīḥ ||37||

vasudeva-sūnutvam atra vibhūtiḥ, arthāntarābhāvād eva | pāṇḍavānām dhanañjayo 'rjuno
'ham | munayo mananenārtha-yāthātmya-darśinaḥ, teṣām vyāso'ham | kavayo
vipāścitaḥ ||10.37||

--o)0(o--

daṇḍo damayatām asmi nītir asmi jigīṣatām |
maunam caivāsmi guhyānām jñānam jñānavatām aham ||38||

niyamātikramaṇe daṇḍām kurvatām daṇḍo'ham | vijigīṣuṇām jayopāya-bhūtā nītir asmi |
guhyānām sambandhiṣu gopaneṣu maunam asmi | jñānavatām jñānam cāham ||10.38||

--o)0(o--

yac cāpi sarva-bhūtānām bijaṁ tad aham arjuna |
na tad asti vinā yat syān mayā bhūtaṁ carācaram ||39||

sarva-bhūtānām sarvāvasthāvasthitānām tat-tad-avasthā-bija-bhūtaṁ pratiyamānam
apratīyamānam ca yat tad aham eva | carācara-sarva-bhūta-jātaṁ mayātmatayāvasthitena vinā
yat syān na tad asti | [aham ātmā guḍāakeśa sarva-bhūtāsāya-sthitaḥ](#) [10.20] iti prakramāt | na
tad asti vinā yat syān mayā bhūtaṁ carācaram ity atrāpy ātmatayāvasthānam eva vivakṣitam |
sarva-vastu-jātaṁ sarvāvasthaṁ mayātmā-bhūtena yuktaṁ syād ity arthaḥ | anena sarvasyāsya
sāmānādhikaraṇya-nirdeśyasya ātmatayā avasthitir eva hetur iti prakṛṣyati ||10.39||

--o)0(o--

nānto'sti mama divyānām vibhūtīnām parantapa |
eṣa tūddeśataḥ prokto vibhūter vistaro mayā ||40||

mama divyānām kalyāṇīnām vibhūtīnām anto nāsti | eṣa tu vibhūter vistaro mayā kaiścīd
upādhibhiḥ saṁkṣepataḥ proktaḥ ||10.40||

--o)0(o--

yad yad vibhūtimat sattvaṁ śrīmad ūrjitam eva vā |

tat tad evāvagaccha tvam mama tejo'mśa-sambhavam ||41||

yad yad vibhūtimad īśitavya-sampannam bhūta-jātam śrīmat kāntimad dhana-dhānya-samṛddham vā ūdrjitam kalyāṅārambheṣūdyuktaṁ tat tan mama tejo'mśa-sambhavam ity avagaccha ||10.41||

--o)0(o--

tejaḥ parābhibhavana-sāmarthyam, mamācintya-śakter niyamana-śaktyaika-deśa-sambhavam ity arthaḥ |

atha vā bahunaitena kiṁ jñātena tavārjuna |
viṣṭabhyāham idaṁ kṛtsnam ekāmśena sthito jagat ||42||

bahunā aitena ucyamānena jñānena kiṁ prayojanam ? idaṁ cid-acid-ātmakaṁ kṛtsnam jagat kāryāvastham kāraṇāvastham sthūlaṁ sūkṣmaṁ ca svarūpa-sad-bhāve sthitau pravṛtti-bhede ca yathā mat-samkalpaṁ nātivarteta tathā mama mahimno'yutāyutāmśena viṣṭabhyāham avasthitaḥ | yathoktaṁ bhagavatā **parāśareṇa** — **yasyāyutāyutāmśamśe viśva-śaktir iyaṁ sthitā** [ViP 1.9.53] iti ||10.42||

iti śrī-rāmānujācārya-kṛta-gītā-bhāṣye daśamo'dhyāyaḥ
||10||